

רשת הגרעין של עבדל קאדר חאן

נועם אופיר

Douglas Frantz and Catherine Collins, **The Nuclear Jihadist: The true story of the Man who sold the world's most dangerous secrets, and how we could have stopped him**, Twelve, New York, 2007, 413 pages.

Adrian Levy and Catherine Scott-Clark, **Deception: Pakistan, the United States, and the secret trade in nuclear weapons**, Walker & Company, New York, 2007, 586 pages.

David Armstrong and Joseph J. Trento, **America and the Islamic Bomb: deadly compromise**, Steerforth Press, New Hampshire, 2007, 291 pages.

משנה שהיו מעורבים בייצור הצנטריפוגות ולהעבירם בשלמותם לפקיסטן. למרות חשדות של הרשויות בהולנד וכן של גופי מודיעין מערביים אחרים, לרבות ה-CIA, הצליח חאן במבצע הריגול הפרטי שלו ושב לפקיסטן עם הידע יקר הערך.

היותו אדם כריזמטי ובעל יכולת מרשימה ליצור קשר עם מנהיגים פוליטיים וצבאיים, סייעה לחאן לבסס לעצמו תפקיד מרכזי בתעשיית הגרעין המתפתחת בפקיסטן. אך חאן לא הושפע רק ממניעים לאומיים. תוך שהוא מקים גוף מתחרה למנהל הגרעיני הרשמי של פקיסטן התמקד חאן, לא פעם, במאבק עם יריבים מבית יותר מאשר בניסיון להשלים את פיתוח הפצצה. חאן הצליח למצב עצמו בעיני הציבור הפקיסטני כ"אבי הפצצה", הגם שבפועל, חלקו היה מצומצם יותר, בייחוד בכל הקשור לצד המדעי של הפרויקט.

ייתכן מאוד וסיפורו של חאן היה מעניין פחות לו היה נעצר בנקודה זו. אבל, במקביל לעבודה על פיתוח רכיבי הפצצה הפקיסטנית כמו גם אמצעי השילוח שלה, החל חאן לסחור בידע ובטכנולוגיה עם מדינות אחרות, ובהן צפון-קוריאה, איראן ולוב. במקביל, אנשים הקשורים אליו יצרו קשרים עם גורמים איסלאמיסטים קיצוניים, ובהם ארגון "אל קאידה".

בעיני הפקיסטנים הוא נחשב לגיבור לאומי – האיש שיצר והביא במו ידיו את הפצצה הגרעינית האיסלאמית – התשובה הפקיסטנית ליכולתה הגרעינית של היריבה ההיסטורית, הודו. עבור העולם המערבי הוא מסמל את שיאה של מגמה חדשה ומסוכנת – רשת של אנשים פרטיים, אשר בעידוד או בעצימת עין של הרשויות, סחרו בטכנולוגיה המאפשרת ייצור נשק גרעיני והיו נכונים למכור אותה לכל המעוניין, לרבות מדינות הנחשבות למסוכנות ביותר. איש מודיעין מערבי צוטט בעבר באומרו כי עבדול קאדר חאן הפקיסטני הוא דוגמה טובה לאדם שמוטב היה לעולם לו מישוהו היה דואג "להעלים" אותו.

חאן, מדען צעיר ומתוסכל, שלא צלח במציאת עבודה בפקיסטן, מצא עצמו בליבו של מפעל רגיש בהולנד שייצר צנטריפוגות (סרכזות) בעבור תעשיית האנרגיה הגרעינית האירופאית. ניסיונותיו הראשונים של חאן לפנות לרשויות בפקיסטן ולהציע את שירותיו כמקור ידע על טכנולוגיה רגילה הנדרשת לייצור נשק גרעיני כשלו, אך הוא לא נואש והצליח לבסוף להציע את שירותיו עבור מיזם הפצצה הגרעינית הפקיסטנית. כשהוא מנצל פרצות אבטחה חמורות הצליח חאן להעתיק את מרבית השרטוטים הרגישים, לצד ריכוז פרטיהם של עשרות קבלני

לדוגמה, זוכה סיפורו של ריץ' בארלו, איש מודיעין אמריקאי שעסק בפרשה, לכיסוי נרחב. במשך תקופה ארוכה ניסה בארלו להתריע על עצימת העין של הממשל האמריקאי בנושא פקיסטן והגרעין, אך במקום שייעשה משהו בנידון הוא זכה לנזיפות, פוטר ממקום עבודתו ואף הואשם בשורה של עברות ביטחוניות, שמכולן הוא זוכה. למרות שסיפורו של בארלו הוא סיפור משנה בפרשה, הרי שהוא משמש דוגמה טובה ומרתקת לגורלם האפשרי של אלה המנסים להתייצב אל מול המערכת. הספר מומלץ הן לאנשים שלא מכירים את פרשת חאן אך גם אנשים המעורים בפרשה ימצאו בו עניין רב.

ספרם של צמד העיתונאים הבריטיים, אדריאן לוי וקתרין סקוט-קלארק, "Deception", בוחן את סיפורו של חאן מזווית מעט שונה. כעולה משמו ומכותרת המשנה שלו "Pakistan, the United States, and the Secret Trade in Nuclear Weapons", הספר מתמקד בסוגיה הרחבה יותר והיא עצימת העין האמריקאית בדרך להשגת יכולת גרעינית על-ידי פקיסטן. הספר עב הכרס, המשתרע על קרוב ל-600 עמודים, משרטט בפירוט רב, אולי אף פירוט יתר, את ההיסטוריה של יחסי ארה"ב ופקיסטן תוך התמקדות בממד הגרעיני. בדומה ל-"The Nuclear Jihadist", גם ספר זה מתאר לעומק את פרשת הרשת של חאן, אך הוא מציג אותה רק כחלק מסיפור נרחב יותר והוא כיצד שורה של ממשלים אמריקאים העדיפו לאפשר לפקיסטן להשיג נשק גרעיני בתמורה לשיתוף פעולה פקיסטני בסוגיות אחרות, דוגמת הלחימה בסובייטים באפגניסטן ומאוחר יותר הלחימה בטרור.

הקורא הישראלי ימצא, קרוב לוודאי, עניין מיוחד באותם חלקים בספר העוסקים בתגובה הישראלית לתוכנית הגרעין הפקיסטנית. המחברים מציגים

במשך שנים עקבו סוכנויות מודיעין ברחבי העולם אחרי הרשת של חאן, אך בשל שורה של כשלים ומחדלים, היא פעלה כמעט ללא הפרעה. רק בראשית שנות ה-2000, בעקבות שורה של הצלחות מודיעיניות, והכרה גוברת והולכת במשמעות המסוכנת של קיום רשת ההפצה של חאן, אילצו האמריקאים את ממשלת פקיסטן לעצור את חאן. גיבור לאומי במולדתו, זכה לחנינה כמעט מיידית אך הושם במעצר בית. פעילים אחרים ברשת שלו נעצרו ברחבי העולם, אך מרביתם שוחררו לחופשי כעבור זמן קצר. למרות שפע של מידע שנצבר לאורך הדרך על תפקוד הרשת של חאן, הרי שגם היום נותרו שאלות רבות אודות פעילותה, לרבות היקף הידע והציוד שהיא הפיצה, המדינות שלהן הועברו אלה וכן מצבה הנוכחי בתקופה שלאחר מעצרו של חאן.

בשנים האחרונות נכתבו מספר רב של ספרים ואינספור מאמרים בנושא עבדול קאדר חאן ורשת הפצת הטכנולוגיה הגרעינית שלו. בעוד שבתחילת הפרשה רוב הספרים היו בעלי אופי עיתונאי סנסציוני, הרי שבחודשים האחרונים התפרסמו כמה ספרים חדשים, חלקם איכותיים יותר.

הספר "The Nuclear Jihadist" של צמד העיתונאים דוגלס פרנץ וקתרין קולינס, הוא, קרוב לוודאי, אחד הטובים והמקיפים ביותר שנכתבו על הפרשה נכון להיום. תוך הסתמכות על כמות מרשימה של ראיונות עם מרבית המעורבים המרכזיים בפרשה, לרבות בפקיסטן עצמה, הצליחו צמד הכותבים לבנות תמונה מקיפה ביותר, אך יחד עם זאת קריאה וברורה, של השתלשלות האירועים לרבות חשיפת פרטים חדשים ולא מוכרים על הדרך שבה הצליחו רשויות המודיעין והביטחון במערב לחדור לתוך הרשת של חאן ואף לשכנע חלק מהחברים בה לשתף עימם פעולה.

חלקים לא מבוטלים מהספר מוקדשים למחדלים הפוליטיים והמודיעיניים שהביאו לכך שהרשת של חאן פעלה כמעט ללא הפרעה במשך שנים רבות. כך

למרות ההבדלים ביניהם, הרושם העולה מקריאת שלושת הספרים הללו, כמו גם ספרים אחרים שנכתבו קודם לכן על פרשת חאן, הוא שלמרות הניסיונות של פקיסטן לתאר את הפצת הטכנולוגיה הגרעינית כיוזמה פרטית של חאן, הרי שבפועל פקיסטן, לכל הפחות, העלימה עין מפעילות הרשת אך ככל הנראה הייתה מעורבת בכך בצורה משמעותית הרבה יותר.

כאמור, ישנן שאלות לא מעטות בפרשה שנותרות פתוחות גם לאחר קריאת שלושת הספרים. כך למשל, ידוע כי חאן ביקר במספר רב של מדינות במזרח התיכון. מה בדיוק הוא עשה במדינות אלה? על כך אין עדיין תשובות מוחלטות. בנוסף, עם התפרקותה של רשת חאן, לפחות במהדורות המקורית, התפזרו אנשיה, וחלק מהציוד שברשותה, לכל עבר. התשובה מה עלה בגורלם מעסיקה ודאי רבות ארגוני מודיעין ברחבי העולם. ייתכן וספרים חדשים שייכתבו בנושא בשנים הבאות יישפכו יותר אור על חלקים אלה של הפרשה.

דמותו של חאן, כעולה משלושת הספרים, היא של לאומן פקיסטני שרצה באמת ובתמים לסייע למדינתו להשיג את הנשק הגרעיני המיוחל. אבל לאורך הדרך הפך חאן עצמו לסיפור האמיתי. המרדף אחרי העושר, השררה ובעיקר הכבוד היה הדבר החשוב ביותר עבור חאן. לצורך כך הוא היה נכון לעשות כמעט כל דבר. פקיסטן אומנם השיגה בסופו של דבר את הפצצה, לא רק בזכות חאן, אך היא מסמלת אולי יותר מכל מדינה אחרת את הסכנה של תפוצה גרעינית למדינות "לא אחראיות". לכל מי שמתעניין או עוסק בנושא מומלץ מאוד לקרוא את שני הספרים הראשונים. אומנם התמונה העולה מהם מדגימה ופסימית, אך חשוב להכיר את הנושא, ובעיקר את שרשרת הכשלים, המחדלים ועצמות העין שהובילו לפרשת חאן, בעיקר במידה ואנו מעוניינים למנוע את הישנותה בעתיד.

שורה של תוכניות משותפות לישראל ולהודו שנועדו לסכל את התוכנית הפקיסטנית, לרבות האפשרות של מבצע צבאי משותף. בהעדר אישור לכך ממקורות ישראלים, הגם שחלקם מצוטטים ביחס לסוגיות אחרות המופיעות בספר, קשה לאמת את הפרטים הללו, אך המחברים עשו מאמץ רב לבססם על מקורות הודים מהימנים.

כאמור, חסרונם הגדול של הספר נעוץ בהיקפו. הספר עמוס בפרטים והוא עלול להרתיע חלק מהקוראים בשל כך. בנוסף, נראה כי החלקים הנוגעים למאמצים המודיעיניים לסכל את הרשת של חאן פחות טובים מאלה המופיעים ב-"The Nuclear Jihadist". יחד עם זאת, למי שמעוניין בתמונה רחבה יותר של הנושא, כמו גם לאנשים המתעניינים ביחסי ארה"ב ופקיסטן, מומלץ שלא לוותר על קריאת ספר זה.

הספר "America and the Islamic Bomb" של דייוויד ארמסטרונג וג'וזף טרנטו האמריקאים הוא אניתזה כמעט מוחלטת לשני הספרים הקודמים. כבר מהצילום של פטרייה גרעינית על כריכתו וכותרת המשנה "The Deadly Compromise" אפשר ללמוד רבות על אופיו. הספר, הקצר משמעותית משני הספרים הקודמים, נראה כמו ניסיון לנצל את העניין הציבורי בפרשה לצרכים מסחריים. בעוד שהספרים הקודמים הסתמכו על עבודות תחקיר מרשימות וכוללים הפניות למספר רב של ראיונות ומסמכים ראשוניים, הרי שספרם של ארמסטרונג וטרנטו הוא לא הרבה יותר מסיכום של ידיעות עיתונאיות על הפרשה, מרביתן מכלי תקשורת מערביים. הספר מאמץ טון דרמטי במיוחד וקריאתו מזכירה מאמר עיתונאי לא איכותי במיוחד.

לאנשים שלא בקיאים בפרשה, ובייחוד למי שקרה ספרים קודמים בנושא, מומלץ לפסוח על ספר זה. היתרון היחיד שלו נמצא בכך שהוא כתוב בצורה קריאה ושהוא איננו ארוך.

